

Ђуро В. БОДРОЖИЋ*

Институт за политичке студије, Београд

ПРИЛОГ РАЗУМЕВАЊУ СРПСКО-АЛБАНСКИХ ОДНОСА**

Апстракт: Српска и југословенска држава уложили су велике напоре како би интегрисали Албанце у српско и југословенско друштво. Ни Краљевини Југославији не може се оспорити настојање да поради на уздизању овог света, привредном и културном, док је за социјалистичку Југославију неспорно да је много уложила у његову афирмацију, укључујући и политичку. Ничим се није могло угодити – албанско становништво трајно је остало незадовољно. Када су добили Покрајину, тражили су Републику, а ни са тим се не би задовољили већ би тражили независност. Данас видимо на шта се своди та независност: на право да се према својим суседима неалбанцима, у првом реду Србима, насиље може чинити некажњено. У противном, не би били задовољни ни независношћу нити би такву државу држали за своју. Зашто је то тако, казује историја. Овај рад је прилог разумевању те историје.

Кључне речи: Срби, Албанци, Илири, Косово, Метохија, Турци, исламизација, асимилација, миграције.

ИСТОРИЈСКЕ СПЕКУЛАЦИЈЕ О ПОРЕКЛУ

Из разлога што је простор на којем се укрштају главни путеви између Истока и Запада, Севера и Југа, између Европе и Азије, Балканско полуострво је и простор великих етничких померања и нестабилности, простор којим су пролазиле и настањивале се скупине људи, разнородних и по пореклу и по језику. „Зато је на питање о пореклу и постанку неких данашњих народа на Балканском полуострву тешко одговорити са сигурношћу. Приготову је тешко реконструисати етничку карту Балкана – чак и у крушним потезима, а камоли у појединостима – за време досељавања Словена /VI – VII век/. Да ли се тада налазе на Балкану и преци данашњих Албанаца; да ли се албански народ може сматрати старобалканским, у односу на Словене – староседелачким народом; да ли се процес етногенезе Албанаца зачиње тек у раздобљу Сеобе, можда чак упоредо са настањивањем Срба, или раније – све су то питања на која уопште није једноставно одговорити“ (Богдановић 1986: 9).

Албанско становништво је да су Албанци одувек настањивали простор на којем и данас живе, како ни Римљани ни Словени нису могли нарушити њихово етничко

* Виши научни сарадник, djuro.bodrozic@ips.ac.rs

** Овај рад је настао као резултат научно-истраживачког рада Института за политичке студије, Београд.

и културно јединство, нити су се када морали повлачити пред најездом ових освајача. Уколико је и било страног утицаја, сматрају, он је везан за градове, а неки, опет, држе да су и ти градови били места одакле је зрачила илирско-албанска култура. „Слика коју албанска наука ствара о раној историји сопственог народа је поједностављена, некритичка и делује исконструисано. Језичких доказа о илирско-албанској сродности – изричан је Петер Барта – готово да и нема“ (Барта 2019: 24).

Историјски извори не помињу Албанце пре XI века. Албански језик у породици индоевропских језика нема блиског сродника, па етногенеза Албанаца измиче и историографским и лингвистичким методама. Албанци везују своје порекло уз име илирског племена Албана, чије је постојање у II веку забележио Птоломеј, а који су настањивали област око Албанополиса у данашњој средишњој Албанији /град Кроја/ (Богдановић 1986: 9, 10). Али континуитет етнонима не значи и етнички континуитет. То што ћемо у језику једног народа наћи лексеме или топониме неког древног народа не значи етнички континуитет с њим, па и кад се то односи на сам етноним. „Преци Албанаца, то је једино поуздано, нису представљали ни снажну етничку групу или племе, нити какав племенски савез који би се наметнуо као активан историјски чинилац, још мање државу или народ с којим би се римска или византијска власт морала сукобљавати или усклађивати“ (Богдановић 1986: 14). Радило се о невеликим масама сточара које су, што је карактеристика сточарских заједница, биле покретљиве и затворене, изузетно патријархалне, изван магистралних историјских токова.

Лингвистичка истраживања утврдила су да илирска теорија о пореклу Албанаца има озбиљне недостатке. Да би се могло закључивати о генетској вези илирског и данашњег албанског језика, изрицати иоле озбиљне тврдње, било би потребно знање илирског језика, а о том језику има врло мало грађе, а и то што има потиче из посредних извора. Примећено је да илирске речи које се срећу у данашњем албанском језику представљају само реликт једног ранијег илирског слоја, а није од мање вредности ни запажање да има исто толико, ако не и више лексичких елемената који су, по сведочанству античких извора, несумњиво трачки. Већ је ова околност утицала да лингвисти, као што су: К. Паули, Х. Хирт, Н. Јокл или Х. Барић, напусте илирску теорију и поставе тезу о трачком пореклу албанског језика и да је албански народ потомак старобалканских Трачана, који су настањивали подручје источно од линије Морава–Нишава–Струма. Оваква теорија, уколико би се показала тачном, изискује одговор на питање зашто су трачки преци данашњих Албанаца преселили са ових источних у западне просторе. Постоје и друге лингвистичке теорије о пореклу Албанаца, али их, сматра Димитрије Богдановић, треба узимати с резервом. „Лингвистичким методом, ипак, не може се сасвим поуздано реконструисати порекло и пут формирања албанског народа. Ниједан од ових аргумената – каже Богдановић – који нису за потцењивање, нема снагу доказа“ (Богдановић 1986: 12).

Илирско име је придавано и јужнословенским народима, Србима, Хрватима и Словенцима, словенски језик је називан илирским. Каптол светог Јеронима у Риму установљен је 1589. године за „илирску нацију“. Завод светог Јеронима носио је све до 1971, кад је променио име у Pontificium Collegium Chroatorum, традиционално име Collegium Sancti Hieronymi Illyricorum in Urbe. Илирско име усвајано је и на

српском простору, па ће се Арсеније III Чарнојевић називати патријархом „целог Илирика, а гроф Ђорђе Бранковић титулисаће се као „деспот Илирика“. У Европи на прелазу из XVIII у XIX век уобичајено је да се јужнословенске земље називају „Илириком“, услед чега ће за под Наполеоновом влашћу овај простор бити назван „Илирске провинције“. У том духу и слову наступио је и илирски покрет Људевита Гаја. После свега овога, тек у XX веку, појављује се албански „илиризам“, с јасним циљем да буде основа једног великоалбанског окупљања. У то име истичу се права албанског народа заснована на правима његових наводних староалбанских предака, што би значило да се точак историје мора вратити барем за петнаест векова уназад, према чему би се одређивала права народа и територијални распоред.

Ни археолошки докази нису више поуздани. Не могу се као доказ порекла једног народа узимати ископине откривене на простору његовог данашњег настањенја, јер оне могу припадати народу који је ту раније боравио и који са данашњим становницима нема никакву етничку везу. Најважније сазнање које нам је, уз потпору античке историографије, пружила археологија јесте да је балкански простор место великих етничких померања и промена на етничкој мапи полуострва. Управо су непознанице које су поменуте, које се не могу уклонити ни лингвистиком ни археологијом, отвориле могућност најразличитијим спекулацијама о етногенези народа и њиховој древности. Не треба их потценити, јер ове теорије и измишљање традиције, ма колико им недостајало историјског упоришта или научне потврде, указује на намере и политичке мотиве. „Свако пренаглашавање питања етногенезе одводи нас са подручја науке и има друге, политичке мотиве. То се, пак, не може игнорисати, нити се ова политизација научних теорија сама по себи мора посматрати као злоупотреба науке. Она је пре свега израз једне колективне свести, њен облик и формула њеног дејства. Свест о којој је реч може, са своје стране, бити знамење једне мање друштвене групе, али и уопште свест једног народа, његова национална свест. Без обзира колико она била стварна или фиктивна, она тад одређује понашање групе или нације, уграђује се у програм с којим се ваља суочавати без неумесних и непотребних дисквалификација“ (Богдановић 1986: 15). Историчари нација и теоретичари национализма запазили су да се националан свест у доброј мери заснива на измишљању своје историје. Тешко да ће се наћи бољи пример од албанског.

МИГРАЦИЈЕ – УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ

Главнину становништва на Косову, за време средњовековне српске државе, сачињавали су Срби. Тако ће остати и по заузимању ових простора од стране Турака. По историјским изворима о структури становништва на Балкану у почетку XVI века види се да је сеоски живаљ на Косову у потпуности српски. Арбанаса, не само муслимана већ и хришћана, није у то време било на Косову, а ни доцније до XVII века. Барски надбискуп Марин Бици, пролазећи Косовом 1610, извештава само о католицима српског језика у Јањеви, док о католичким или исламизираним арбанасима нема ни помена (Урошевић 1990: 70).

Албанска колонизација Косова и Метохије, према историјским изворима и антропогеографским реконструкцијама, започиње у XVI веку, али се не одликује

масовношћу која би изменила етнографску слику ових простора. Масовна колонизација наступа крајем XVII века, као последица тешких прилика насталих услед аустријско-турског рата. Од овог времена почиње не само настањивање албанског становништва, већ и изгон српскога народа са ових простора. Током XVIII века, још више у XIX веку, јасно се препознаје намера да овај изгон има системски и плански карактер, како би се ове области у потпуности поседе и присвојиле.

Јован Цвијић је у своје време установио да је Косова и Метохија област разноврсног и највише измешаног становништва. По Цвијићевим истраживањима, с обзиром на снагу и интензитет динарских миграција, целокупно становништво Балканског полуострва толико је измешано да се не може говорити о постојању староседелаца – старинаца, већ се ради о дошљацима који се деле на старије и новије. Дакле, нема генерацијског континуитета становништва на једном географском простору. „Данашње становништво метанастазичке области од Велешке Класуре до Загребачке горе, није оно какво је било у Средњем Веку и пре најезде Турака“ (Цвијић, 1991 а: 179).

На Косово и Метохију нису досељавали само Албанци, већ и Срби. И једнима и другима заједнички је простор одакле су покренути у сеобу. Први српски досељеници на Косово стигли су управо из Албаније, нарочито северног дела, што је још једна потврда да је овај простор био етнички мешовито подручје одакле се кретао правац миграција према Косову и Метохији, етнички хомогеном српском простору. Албански притисак покренуо је српско становништво из његовог старог краја, простора северне Албаније, да би се услед истог притиска морали покренути и са нових огњишта, даље на север или ка северозападу (Богдановић 1986: 101, 102).

Није, међутим, свеједно који дошљаци заузимају просторе дотадашњих становника, од којег су рода и језика: „да ли је реч о становништву једног истог народа које се обнавља и подмалађује новим генерацијама својих досељеника, или о досељеницима другог народа: у првом случају, не само што се не мења етнички и национални лик једне области него се он утврђује и чини још снажнијим. У другом случају, када су досељеници другог народа, може се променити етнички карактер области и ова може да буде изгубљена. Управо то се дешавало на Косову. Српско становништво које тамо данас живи само је једним малим процентом 'стариначко'; оних старих рашких, немањићких српских родова без сумње тамо више нема“ (Богдановић 1986: 100, 101). Наиме, кад се ради о дошљацима свога рода, они настављају старе традиције јер их држе за своје, својим су их држали и пре досељења, уколико су, пак, у питању инородни досељеници, они не само да их неће усвајати, занављати и јачати, већ ће се свим силама трудити да их затру, заједно с онима који их баштине.

Уобичајена представа како су великим собама испражњене косовско-метохијске области у које су се населили албански брђани, потом разагнали преостало српско становништво, незнатно бројем, не одговара истини. Не задовољавајући се овим општим местима и схемама, Цвијић је овој теми пришао из једне далеко шире перспективе, смештајући је у оквир онога што ће назвати „метанастазичким кретањима“ становништва које је захватило широку област Балкана од Велешке класуре

до Загребачке горе. У том склопу, он је разматрао албанску колонизацију и српско исељавање с Косова и Метохије, као и јужних области уопште.

На прво место, као узрок ових кретања, Цвијић наводи турску најезду и да-нак у крви; потом су велики подстицај дали аустријско-турски ратови, као и терор крџалија. Поред ових узрока, када се пред завојевачком војском крене у масама, постоје и оне сеобе изазване другим узроцима, економским и психолошким – оне теку тихо и неопажено, а у коначном више измене етничку слику појединих области од оних масовних бежанија, које имају историјско-политичку основу – а бележи их историја. Цвијић је економским узроцима дао велики значај, али је напоменуо како су у покретању миграцијама често пресудну улогу играли морални и психолошки мотиви, везани за национални понос и осетљивост, који нису дозвољавали да се трпи невоља и подноси беда (Цвијић 1991 б: 157). И ова силна бежања и миграције сведок су постојања националне свести, јер без тога и окупација би се лакше примила и поднела.

Дакле, оно на шта треба указати, између албанских и других динарских миграција постоји квалитативна разлика, макар им исходишта била у економским узроцима, што је, када су Арбанаси у питању, више него ушито јер су једино албанске миграције биле средство терора над хришћанским становништвом, омогућеног присуством и намерама турске државе. Истраживачи су забележили да су миграције с албанских висова кретале и када они нису били пренасељени, нити је тамошње становништво гладовало, већ је то била политика турске државе да их доведе на границе аутономне Србије и тако запречи њено ширење. Оваква политика турске државе трајала је све до 1912. године (Трифуноски 1976: 74, 75).

Васа Чубриловић је указао како је расељавање и насељавање становништва било средство којим су се на Балкану служили разни завојевачи. Ни Турци нису заборавили да се тим средством послужи. Напротив, често су га примењивали, а Албанци су им били важан ресурс за такву политику (Чубриловић 1930: 43). Арнаути су надирали на свим линијама додира српског и арбанашког елемента, заузимајући српске крајеве. „Зна се и судбина српског елемента у тим крајевима, који је услед силних зулума највећим делом преврнуо вером и махом се поарнаутио, једним делом избегао, а нешто местимице заостао“ (Николић 1938: 5). Они који нису избегли морали су бити спремни да поднесу најгори могући зулум, јасно усмерен на уништење српског елемента, а као највећи зулумћари показали су се скорашњи превереници – Арнауташи. Да је ово насељавање имало плански карактер, како би се променио етнички карактер области, види се и по томе што се нису селили у крајеве који су били ређе насељени или пусти, већ у крајеве који су били густо насељени српским становништвом. „Све говори у прилог томе, да се нису овамо ширили због какве пренасељености у својој домовини, већ су их на ову страну нарочито упућивали и насељавали; постојао је изгледа код Турака нарочити систем насељавања, чији је циљ био слабљење и распарчавање српског живља и приближавање ка границама тадашње Србије“ (Николић 1938: 28).

Из начина насељавања ових компактних српских области, каже Риста Т. Николић, „види се она карактеристична особина арнаутске душе, као и то да су били нарочито упућивани у ове крајеве према тадашњој Србији. Ти су се први Арнаути

насељавали махом на превару, и тек после су се насилнички ширили, отимајући имања становницима. Кад су се досељавали били су јадни и жалосни. Најпре су обично долазили сами, а после су им стизале породице. Кукали су и преклињали да их становници у селима, где су наишли, приме на конак. Ови су их из сажаљења примали у своју кућу, али се Аранутин није више удаљавао из куће. Чим му стигне породица, смести се у кућу, избаци све, што му не треба, па ће онда рећи ономе, који га је примио на конак: „Ја идем чак из Малесије, сад иди ти!“ (Николић 1938: 33).

Да се народи селе и премештају није ништа ново, али иза албанске колонизације српских земаља остао је крвави траг насиља, колективног и појединачног. Тај траг у историјској свести српскога народа ништа не може избрисати, нити треба. У личним односима између људи могло је бити разумевања и поштовања, држања дате речи и чињења добрих дела, али то не може променити општу слику саткану од зулума и злочина. Најмање се ту радило о силаску гладних људских маса с неплодних планина у питоме и плодне низине, које су остале испражњене. Албанске масе нису стизале на ничију земљу, остављену и пусту, а управо је таква теза протезирана у једном времену. Албанске хорде упадале су у компактне и густо насељене српске области, а да остваре успех није им омогућила једино њихова енергичност и безобзирност, већ им је то обезбедила њихова припадност исламу, јер је турска власт фаворизовала муслимане у односу на хришћанску рају, обесправљену и незаштићену. Да се хришћани могу убијати некажњено, за Арнауте је било нешто што се подразумева, а Србима је било забрањено и да оплакују најрођеније или да теше најближе суседе. Тома Смиљанић, истраживач историје јужних крајева, пише како једној Српкињи, којој је Арбанас убио сина, нико није смео прићи да је теши. Пришао јој је сам убица и рекао: „Ђути! Ђути! Ето му било писано да га ја убијем“ – на шта му је она одговорила: „Хвала ти кад се бар ти нађе да ме утешиш!“ (Смиљанић 1925: 427).

У народном памћењу и традицији српскога народа, Арнаутин је био синоним за насаника и пљачкаша, како у рату тако и у миру. То је био њихов начин живота, а када је још дошао подстицај од турске државе, они су му дали особиту димензију. „Према српском живљу, стављеном изван заштите, они не врше свој стари занат друкчије него као дужност, и у томе не само што их нико не обуздава, него им се још повлађује“ (Томић 1913: 13, 14). Страдало је све српско, а нарочито светиње. Символ тога страдања, неизбрисиво у народном памћењу, остаће да је један исламизовани Арнаутин, Синан-паша, наредио, а његови једноверни саплеменици, извршили наређење: отишли у Милешеву, узели тело Светога Саве, донели га на Врачар и спалили 1594. године.

ИСЛАМИЗАЦИЈА И АРБАНАШЕЊЕ

Балкански простор представља велики мозаик, и то покретни мозаик, настао непрестаним кретањем становништва, али и преобраћањем, пре свега верским, што је водило трансферима националног идентитета са свим оним што конвертитство носи (Клејер 2022: 27). Косовски вилајет покривао је област која се није ограничавала на простор који данас знамо као Косово и Метохија, већ је обухватао

Новопазарски санџак, област Плава и Гусиња, који су данас у Црној Гори, планинске крајеве данашње североисточне Албаније, прешевску област и северну половину Македоније. На етнолингвистичком плану, за разлику од Скадарског санџака, представљао је хетрогену мешавину састављену од Срба, Албанаца, Турака, Рома, Јевреја и Арумуна. У областима где су ове заједнице живеле измешано и ступале у додир, „идентитети су били врло флуидни, и долазио је до мењања етничке припадности. Тако су у градовима попут Призрена, Пећи, Приштине и Скопља, муслимани који нису били турског порекла били склони турчењу, па је турски (или турско-османски) идентитет постао обележје градског живља. У неким сеоским и планинским крајевима данашње Македоније и Косова, најраспрострањенија појава била је постепена асимилација муслимана различитог порекла у најбројнију етничку групу, што значи у 'Албанце'" (Клејер 2022: 67, 68).

Долазак Турака покренуо је и арбанашке сеобе. Турско освајање покренуло је талас албанских миграција према Италији, трајале су током XV и XVI века у знатном броју, наставиће се и у XVII и у XVIII веку, када се усељавају у мањим групама. Углавном су долазили из централне и јужне Албаније, што се види из дијалекта којим су говорили, али и по православној литургији коју је имала већина тих заједница. Римска црква је предузела мере да их приведе латинској вери и обредима, прилично успешно. Насељавали су Јужну Италију и Сицилију, а да нису радо виђе ни говори једна сицилијанска изрека: „Ако наиђеш на вука и Албанца, прво убиј Албанца“ (Бартл 2019: 64–68). Мора се имати у виду постојање ових заједница, због њиховог утицаја на обликовање албанске националне свести. Прва албанска књига појавила се, највероватније, у Риму, 1555. године. Реч је о издању од 188 страна, под називом *Messale*, с литургијским текстовима. Дело је штампано латинским писмом, с неким посебним знацима позајмљеним из ћирилице. У овом писму појавиће се и остали албански списи настали у Италији. „Старија албанска историја књижевности незамислива је без италиоалбанских писаца“ (Бартл 2019: 84). Процена је да у Италији живи око 100.000 Албанаца, првенствено у Апулији, Калабрији и на Сицилији – ради се о досељеницима из времена турске најезде. Говоре архаичним обликом тосканског дијалекта, који је угрожен јер га нема ни у медијима ни у образовном систему, јер у Италији, демократској и цивилизованој, албанска заједница не ужива никаква мањинска права која би им гарантовала држава (Бартл 2019: 18).

Временом, почело је прилагођавање, а потом и исламизација. Многи Арбанаси преласком на ислам дошли су на важне позиције у држави. Прва жртва ових исламизираних Арбанаса били су њихови сународници који су задржали хришћанску веру – услед прогона они су почели да се исељавају, понајвише према српским крајевима. Притисак није престао у крајевима новог насељења, па „су ти католици Арбанаси у новим својим насељима и примили ислам да би се ту раширили и раскомотили на рачун притешњених Срба православаца који су, већим делом, измицали па у новим насељима и сами примали ислам“ (Васиљевић 1939: 3).

Учинак турске владавине над Арбанасима не може се поредити по последицама које је она имала на друге балканске народе, Србе и Бугаре, „јер су Турци тамо изазвали гашење високих средњовековних култура. У Албанији тога није било. У средњем веку тамо није било ни црквене организације нити државне традиције,

уметности или књижевности за које би се могло рећи да су албанске. Писарнице албанске властеле издавале су документа на грчком, латинском и српском, али не и на албанском. Албанци су у средње веку били изложени утицајима грчке, ромејске и словенске културе, а с Турцима долази још један утицај који само потискује оне претходне“ (Бартл 2019: 51). Ни на који начин се не може рећи да је учинак турске владавине онакав какав је био за јужнословенске народе, како ће написати Иво Андрић: „Чак ни оном делу Јужних Словена који је прешао на ислам Турци нису могли да донесу неки културни садржај нити неки виши историјски смисао; хришћански део поданика, међутим, њихова владавина довела је једино до губитка обичаја и до наставка у сваком погледу“ (Андрић 1994: 50). Напротив, када је о Албанцима реч, довољно је приметити да у водећем слоју Турског царства, војном, политичком и културном, Албанци су били заступљени у мери која није била у сразмери с њиховом бројношћу и снагом. Турска владавина им је омогућила да се распростру и на области које су далеко превазилазиле простор њиховог дотадашњег настајења. „Из свега тога је јасно да турска владавина за Албанце – ако не узмемо у обзир период распада Османског царства – никако није имала негативан учинак. Албанска историја није прекинута турским освајањем да би петсто година касније била поново настављена оснивањем националне државе, нити је то била историја непрестаног отпора против страног завојевача. Албанска историја је у највећој мери остала оно што је била и пре турског освајања: историја народа, у конкретном случају у оквиру вишенационалне државе, у којој су Албанци имали своје место“ (Бартл 2019: 52). Ипак, то место, какво ће заузети, барем када је реч у односу на њихове суседе, битно ће се разликовати у односу на раније империје – али не на њихову штету.

Процес исламизације није мимоишао ни Србе. Срби који су се исламизирали касније, нису наступали с мањим конвертитским жаром. „Исламизирани Срби, поред тога што су се по вери изједначили с ранијим помуслимањеним и поарнаућеним сународницима, морали су примити и арнаутски језик и остале њихове спољашње облике. Многи су се и утркивали, да што пре прођу за праве Арнауते“ (Васиљевић 1939: 5).

Исламизација је била сигуран пут и поуздан начин однарођивања. „Помуслиманли се Србин у овим крајевима, највише се стара да и језик промени – као што је и веру променио“ (Васиљевић 1939: 5). За њих је, како би се разликовали од правих Арнаута, коришћен назив Арнауташи. Разлика између ових групација била је видљива и по њиховом понашању, навикама и карактерним својствима. Арнаут је и могао имати части, за Арнауташа се то није могло рећи, како је забележио Иван Степанович Јастребов. На све начине гледали су да се изједначе с правим Арнаутима, почело би с ношњом, наставило с језиком. „На хришћане су свим средствима наваљивали да се помуслимане и поарнауते, између осталог, и због тога да поделе грижу савести, и да их је већина, ако настане потреба да се одговара због превртања вере и језика“ (Васиљевић 1939: 9).

Арнауташи су несклони да причају о своме пореклу, иако, како бележи Цвијић, знају да су српског порекла: „И после исламизирања говоре српски, кашто неколико генерација; после тога говоре српски као стран језик или знају само неколико српских речи“ (Цвијић 1991 б: 21) Да им је порекло тема коју избегавају казује

и Јован Хаџи-Васиљевић: „Не свиђа се исламизираном и поарнаућеном Србину да призна да је, по ономе како по народној оцени изгледа, отпадник вере и народног имена, и да је једно с *каурима* с којима живи помшано. Забележно је казивање да ће Арнауташи, пре своје порекло довести од Јевреја, него што би признали да су српског порекла“ (Васиљевић 1939: 5). И када, из неког разлога, морају признати да су били хришћани, казаће да су били католици, само да се не изједначе с православнима из којих потичу (Васиљевић 1939: 21). Признати своје српско порекло значило би признати отпадништво од вере и народног имена, издају најгоре врсте, понети име отпадника, а то нико не жели. Другог имена, како рече Меша Селимовић, међутим, нема. „Мислим да је ријеч тачна: отпадник, конвертит, човјек који је промијенио вјеру. Били смо хришћани, па смо оставили стару вјеру и узели нову, окупаторову. Зар то није отпадништво?“ (Селимовић 1977: 22). Наш народ је сковао изреку: *потурица гори од Турчина*. Турчин је угњетавање хришћанске раје држао за своје право, а *потурица* и за своју дужност. И то дужност коју му намеће нова вера. Због те вере, напуштана је и народност. А када је турска држава намерила да им ускрати такву могућност, окренули су се и против ње, иако су дотле с њом идентификовали и себе и своју судбину. Царски хаџишериф или Закон о Танзимату био је објављен 3. новембра 1839. у Гилхани, те је по месту доношења назван *Гилхански хаџишериф*. Овим актом проглашена је равноправност за све поданике у држави, а три основна начела која је садржавао била су: 1. Неприкосновеност живота, части и имања; 2. Равноправност у начину разрезавања и скупљања порезе; 3. Нови систем скупљања регруга и рока служења у војсци (Стојанчевић 1971: 145). Кренуле су побуне, а да би се повиновали поменутиим одредбама, није било ни помисли. Уредбе турске власти нису поштоване, о ферманима, којима би се налагало суздржавање од насиља према хришћанима, није се водило рачуна, јер, како су говорили: „урманда ферман јок (у планини ферман не важи)“ (Стојанчевић 1971: 235).

И Арнауташи су се делили између себе, на старе, који су се исламизирали и поарнаутили раније и нове, који су то учинили одскора. Старији нису штедели презир према новопродошлима, нису били ради да се с њима орођавају. „То је стога – пише Бранислав Нушић, што веле да та села нису чиста у правоверју; скоро су се истурчила, па бабе и старије жене у дотичним кућама још држе Велик-дан (Ускрс) или ако не то, а оне држе задушнице, велики пост или међу бадњак.“ (Нушић 1902: 40). И ово је, разуме се, био додатни мотив да се доказују у новој вери и новој народности, наравно, нападајући оне који су остали и у вери и у народности, ударајући им на живот, част и иметак.

Учинак исламизације дубоко је негативан, зла коб балканског простора, што важи, у првом реду за српски живаљ који јој је подлегао. „Чак и кад нису изложени мучењима која потичу извана, њихово биће прогоне и муче они остаји напуштене вере коју узалуд настоје да оставе за собом“ (Јефимијевић Михајловић 2018: 124). Трагизам овог исламизованог, потом и поарбанашеног света изнео је Григорије Божовић у својим приповестима: „Божовићеви потурчењаци се сламају под теретом свести и савести и постају жртве начињеног избора“ (Јефимијевић Михајловић 2018: 124). А бес ће искалити на онима с којима деле порекло, доскора

и вероисповест. Знали су превереници, пише Божовић, не обазирјући се „на прекор свих хоца и улема“, задуго задржати старе обичаје, свечарити старе благодане и у новој вери, обављати муслиманске обреде и сунетити у дан хришћанског свеца на који су им се преци крстили и којег су заједно светковали. „Јер тако потурчени Горани чувају старе обичаје, каогод и стару ношњу и говор. Али су ревносни у вери као ретко ко од преверених скоројевића“ (Божовић 1940: 180). У Дреници, гнезду арнаутлука, задуго су се могла срести српска лична имена, а нису била ретка ни презимена. Певали су српске песме и гудили уз гусле, није било куће без гусала (Васиљевић. 1939, 30-32). У призренском и пећком крају посебно су светковали Ђуђеждан и Дмитровдан, празнујући их као сопствене празнике. Тај обичај им је остао од предака који су били хришћани, а светковали су их, како је забележио Иван Јастребов, не по латинском већ по православном календару (Јастребов 2020: 195).

Француски конзул Леон Кражевски наводи пример бајрака Опоља и Жупе, области североисточно од Призрена, настањених Србима, који су се преобратили на ислам и себе сматрали „Албанцима“. У свом извештају из 1908. године он наводи и случај Срба и области Горе (јужно од Призрена) који су се преобратили на ислам, али и после стотину година нису усвојили албански језик. Исти је случај и са исламизираним Србима из Средачке Жупе који су, упркос исламизацији, сачували свој језик и обичаје. Често је било да се и после усвајања албанског језика сачува и српски, па је присутна двојезичност. Из оваквих породица дошли су и неки од кључних идеолога албанства. У ред таквих долази и Хасан Приштина, један од челних људи албанског покрета, пореклом из Вучитрина, у чијој породици су сви, укључујући и жене, говорили и српским језиком. Српским језиком говорио је и писао Неџип Драга, важан албански вођа (Клејер 2022: 68).

Забележено је и то да преобраћеници нису исказивали превелику ревност у вери, није било претераног клањања и свакодневног упражњавања верских обреда, држали су до обичаја као што је обрезивање и рамазански пост који су били знак њихове верске припадности (Клејер 2022: 69). Али зато нису пропустили прилику коју им је припадност новој вери дала у односима са својим хришћанским суседима, с којима су делили порекло а до јуче и веру. Уосталом, због тога су и мењали веру: био је то начин да се престане трпети насиље и начин да се оно може некажњено чинити. Конзул Кражевски укратко је изложио разлоге исламизације наводећи да се муслимански идентитет доживљавао као припадност „религији слободних људи“, док је хришћанство доживљавано као „религија робова“ (Клејер 2022: 69).

Није реч о томе да су сви косовско-метохијски Албанци српскога порекла, тзв. арнауташи, јер би то било претеривање и неистина, али превидати да је значајан број таквих исто је тако неоправдано. Да њихов број није занемарив указују истраживања Јована Хаџи-Васиљевића (Васиљевић 1925: 21-94). Историјска истраживања и народна традиција на ову тему, показале су се подударним. „Примањем ислама улазило се у заједницу фиса, примао албански језик и обичај, губила своја народност. Штавише, као што је чест случај с конвертитима, чин примања ислама стварао је ново непријатељство према својој старој средини; исламизовани и албанизовани Срби били су потом најборбенији, ударни део албанске народности“ (Богдановић 1986: 98).

Исламизација је омогућила да се једна етнички невелика заједница знатно умножи. Намети и насиље били су методи којим се наводило на исламизацију српског живља, јер је то био једини начин да се заклоне и од једног и од другог. Али, за разлику од Босне, исламизација није гарантовала уточиште од насиља. Арнаути су настављали насиље и према исламизованим Србима, исто као што су га примењивали и према Арбанасима који су били хришћанске вероисповести. Ништа није значило бити муслиман, уколико се није радило о Арбанасу, није помагало ни ако си Арбанас, уколико се радило о хришћанину. Једини излаз за исламизоване Србе био је да се исламизација продуже у арнаућење.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1994: Иво Андрић, *Развој духовној живоји у Босни под ујицајем њурске владавине*, Београд, Просвета.
- Барта 2019: Петер Барта, *Албанци: од средњега века до краја 20. века*, Београд, Слио.
- Богдановић 1986: Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Београд, Српска академија наука и уметности.
- Божовић 1940: Григорије Божовић, *Приповејке*, Београд, Српска књижевна задруга.
- Васиљевић 1939: Јован Хаџи Васиљевић, *Арнаути наше крви – Арнаутиши*, Београд, Штампарија Драг. Поповић.
- Хаџи-Васиљевић 1925: Јован Хаџи-Васиљевић, *Муслимани наше крви у Јужној Србији*, Братство, 19 (1925).
- Јастребов 2020: Иван Степановић Јастребов, *Сџара Србија и Алданија: забелешке с њујовања*, Београд, Службени гласник.
- Јефтимијевић Михајловић 2018: Марија Јефтимијевић Михајловић, *Знамења и значења: (ојледи о српској књижевности Косова и Мејхохије)*, Приштина: Лепосавић, Институт за српску културу.
- Klejer 2022: Natali Klejer, *O poreklu albanskog nacionalizma: rađanje većinski muslimanske nacije u Evropi*, Novi Sad, Akademska knjiga.
- Николић 1914: Риста Т. Николић, *Ширење Арнаутиа у српским земљама*, Гласник Српског географског друштва 3 (1914), св. 3-4.
- Николић 1938: Риста Т. Николић, *Ширење Арнаутиа у српске земље*, Београд, Географско друштво.
- Нушић 1902: Бранислав Нушић, *С Косова на сиње море: белешке с њутиа кроз Арбанасе 1894. године*, Београд, Дворска књижара Мите Стајића.
- Селимовић 1977: Меша Селимовић, *Сјећања*, Београд, Издавачко предузеће „Слобода“.
- Смиљанић 1925: Тома Смиљанић, *Кичевија*, СЕЗ 51, Насеља и порекло становништва 28, Београд.
- Стојанчевић 1971: Владимир Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренској мира 1829. до Париској конферса 1856. године*, Београд, Издавачко-штампарско предузеће ПГТТ.
- Томић 1913: Јован Н. Томић, *О Арнаутиима у Сџарој Србији и Санџаку*, Београд, Геца Кон.
- Трифуноски 1976: Јован Ф. Трифуноски, *Полој (анирројојгеографска њроучавања)*, Београд, САНУ, Српски етнографски зборник, књига 42.
- Урошевић 1965: Атанасије Урошевић, *Косово*, САНУ, СЕЗ, књига LXXVIII, Београд (репринт издање, Приштина, Јединство).
- Цвијић 1991 а: Јован Цвијић, *Балканско њолуосџрво*, Сабрана дела, Београд, САНУ и др.
- Цвијић 1991 б: Јован Цвијић, *Анирројојгеографски сџиси*, Сабрана дела, Београд, САНУ и др.
- Чубриловић 1930: Васа Чубриловић, *Политички узроци геоба на Балкану од 1860-1880. год*, Гласник географског друштва 16.

Ђуро V. BODROŽIĆ

CONTRIBUTION TO THE UNDERSTANDING
OF SERBIAN-ALBANIAN RELATIONS

SUMMARY

The main population in Kosovo and Metohija, during the medieval Serbian state, consisted of Serbs. It will remain so after the occupation of these areas by the Turks. According to historical sources on the structure of the population in the Balkans at the beginning of the 16th century, it can be seen that the rural life in Kosovo is entirely Serbian. There were no Arbanas, not only Muslims but also Christians, in Kosovo at that time, and not until the 17th century.

The Albanian colonization of Kosovo and Metohija, according to historical sources and anthropogeographical reconstructions, began in the 16th century, but it was not characterized by a mass that would change the ethnographic picture of these areas. Mass colonization occurred at the end of the 17th century, as a result of the difficult circumstances caused by the Austrian-Turkish war. From this time began not only the settlement of the Albanian population, but also the expulsion of the Serbian people from these areas. During the 18th century, even more so in the 19th century, the intention that this expulsion has a systemic and planned character is clearly recognized, in order to fully settle and appropriate these areas. Islamization was of the greatest help to them, because it made them Turkish wards and a tool used by the Turkish state against its Christian subjects. Islamization was a way for the Christian population to be assimilated not only into Muslims, but also to be Albanianized.

Keywords: Serbs, Albanians, Illyrians, Kosovo, Metohija, Turks, Islamization, assimilation, migrations.